

Sylwia Kuklińska

Z badań gwary południowokociewskiej

Południowe Kociewie to ta część regionu, która jest ciągle jeszcze w świadomości jego mieszkańców bardziej Pomorzem niż Kociewiem. Pewne badania na tym terenie prowadzone były przez Uniwersytet Gdański, a od lat 80. XX w. prowadzone są pod kierunkiem M. Pająkowskiej w uczelni bydgoskiej¹. Gwara południowokociewska nadal zasługuje na obserwację, rejestrację i opis. Regionaliści czekają na monografię, która obejmowałaby całościowo i szeroko zagadnienia dialektu kociewskiego na tle kultury.

W 2002 roku napisałam pracę magisterską na temat języka rodzinnego na tle gwary południowokociewskiej. Materiał językowy (ankiety oraz nagrania rozmów) w większości zebrałam we wsi Sulnówko, leżącej w powiecie świeckim. Jedną z informaterek była Aniela Jurkiewicz – reprezentantka najstarszego pokolenia, obecnie osiemdziesięcioletnia osoba, która (co ważne) nie zmieniała swojego miejsca zamieszkania. Na podstawie tekstów, uzyskanych w trakcie przeprowadzonych z nią rozmów, chcę przeanalizować występowanie różnorodnych cech dialektu kociewskiego w jej języku potocznym². Zebrane w ten sposób formy gwarowe z południowego Kociewia zostaną porównane z wnioskami wysuniętymi przez Marię Pająkowską, która kilkadziesiąt lat temu, również w Sulnówku, prowadziła badania językowe³. Informacji udzielała wtedy m. in. Weronika Zalewska, matka Anieli Jurkiewicz, tak

¹ Najpierw w Wyższej Szkole Pedagogicznej, potem Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, obecnie na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego.

² Fragmenty jej wypowiedzi były już raz przedmiotem wcześniejszych moich badań (Kuklińska 2002), część będzie analizowana po raz pierwszy.

³ Należy nadmienić, że wcześniej badania na terenie Kociewia prowadził także Kazimierz Nitsch i to właśnie do jego wniosków odniosła się Maria Pająkowska w artykule *Zmiany w systemie fonetycznym gwary południowokociewskiej* (zob. Pająkowska 1991).

więc różnice w mowie potocznej obu osób mogą wskazywać na przeobrażenia zachodzące w interesującej mnie gwarze.

Zmiany, jakie zaszły w gwarze południowego Kociewia, w porównaniu z opisem K. Nitscha (1954) i M. Pająkowskiej (1991), przedstawiają się następująco⁴:

a) fonetyka

- do dziś *ra* przechodzi w *re* w słowach: *redło* oraz *reki* (druga forma tylko w starym zwrocie: *iść w ... na reki*);
- przed *N a* przechodzi w *ó*, np.: *śpiwóm, móm* ‘śpiwam, mam’; jest to charakterystyczne nie tylko dla pokolenia najstarszego;
- do dziś kontynuowane są formy, w których pojawia się *e* przy zbiegu dwu spółgłosek, np.: *zegunć, zetar, Pioter* ‘zgiąć, startł, Piotr’;
- nadal często spotyka się przejście *e* w *yl/i*: *rzyka* ‘rzeka’, *chlyb* ‘chleb’, *mojigo* ‘mojego’;
- szerokiej wymowy $eN \geq aN$ już się nie spotyka⁵;
- podwyższona wymowa $y \geq i$, charakterystyczna dla Polski północnej, nie jest już tak wyraźna, jednak słyszy się niekiedy realizację typu *szibko, ribki* ‘szybko, rybki’;
- $a \geq ó$ *tó, przyjdó, tobó, só* ‘ta, przyjdą, toba, są’ – odnoszenie i zwężenie stosowane już niekonsekwentnie nawet w jednej wypowiedzi;
- $\epsilon \leq a$ w 1. os. l. poj.: *myśla, śpia, pod pacha* ‘myślę, śpię, pod pachę’ – nie wszystkie podane przykłady występują w tekście, ale są nadal bardzo żywotne nie tylko w mowie najstarszych ludzi,
- nie spotyka się już rozszczepionej i poszerzonej wymowy samogłosek nosowych w śródgłosie, typu *zamby* ‘zęby’;
- nadal zauważyć można prejotację w nagłosie, np. *jaż* ‘aż’, oraz prelabializację, np. *łóna* ‘ona’;
- stwardnienie grupy *św*, np. *Śveciel/Śłecie* ‘Świecie’;
- uproszczenie grupy *-wsk-*: *Zaleski* ‘Zalewski’;
- zachowanie szeregów: szumiącego, syczącego i ciszącego – *żyjim, nas, kościół*;
- twarde *k* i *g* przed *i* i *e*, np.: *take, długie* ‘takie, długie’;

b) fleksja

- nazwiska przymiotnikowe typu *Pawłowska* odmieniają się w rodzaju żeńskim jak rzeczowniki: kogo? *Pawłowski*, komu? *Pawłowsce*;

⁴ Niżej wymienione cechy nie pochodzą tylko z przytoczonego niżej tekstu, lecz wykorzystują także słowa pojawiające się w innych wypowiedziach tej samej osoby.

⁵ Ale pamiętam dobrze, jak moja babcia (rocznik 1912) mówiła *bokam* ‘bokiem’, *lań* ‘leń’, *ciamno* ‘ciemno’.

– odmiana czasowników

w czasie teraźniejszym:

ja żyja, ida	my żyjim, idzim
ty żyjisz, idziesz	wy żyjeta, idzieta
on żyje, idzie	oni żyjó, idó

w czasie przeszłym:

ja żyłóm, szłóm	my żylim, szlim
ty żyłeś, szłeś	wy żylišta, szlišta
on żył, szedł	oni żyli, szli

– obok tego spotyka się odmianę typu:

ja zem szedł	my zem szli // śli
ty żeś szedł	wy żešta szli // śli

formy liczby mnogiej są jednakowe dla rodzaju męskoosobowego i niemeńskoosobowego;

– na południu nie spotyka się cech północnokociewskich typu *grelī, speli*, czyli wyrównania analogicznego do innego typu koniugacyjnego;

– końcówka *-ów* w dopełniaczu liczby mnogiej dla wszystkich rodzajów, np. *dziewczynów* ‘dziewczyn’.

Ilustracją żywotności niektórych cech omawianej gwary może być wypowiedź Anieli Jurkiewicz, wspominającej wydarzenia z czasów drugiej wojny światowej:

A jó Ruski zabili. Tam u Nowackich w stodole. Myślała óna, pójdzie do sąsiadów, óni po rusku umió to ją wybawią, jak przyjdó. A ja z ojca siostró (była na gościnie u nas) uciekałim, dziewuchy młode, 19 lat, do Śtecia. Tam siedzielim na Wojciecha w piwnicy, tam się ukrylim. Jaż ta fala przejdzie tego nawału, tych Rusków, na ten gwałt tych młodych dziewczynów. A tóna mnie płakała i do mojej mamy (mówi): „ty wydajesz dziewczyny na stracenie”. Ale przeszlim. Korki czarne, brudne pyski, chustki, chlebek pod pacha, takie lumpy. Jak nas zatrzymywali Ruski: „nó my idzim ze służby od Germana”. Nó jakoś przeszlim. Za tydzień mama przyszła do Śtecia do kościoła, zobaczyć, jak my żyjim. Żyjim. Powiada mnie tedy tak:

U nas wszyscy żyjó? / Nie, Dónarska nie żyje. / Co? Co się stało? / Była u nas i wszystkie sobie rzeczy zawiezła do Nowickich, aż ta fala przejdzie. Tedy przyjdzie po dzieci. / A te dzieci? U nas só? / Trudka płacze za tobó. / Ja się wiele nie oglądałam...

W całym tekście występuje około 150 wyrazów, z czego 26 to formy gwarowe (gwaryzmy), co stanowi blisko 17,5%. Wszystkie gwaryzmy można podzielić na następujące grupy: gwaryzmy fonetyczne, gwaryzmy morfologiczne, gwaryzmy składniowe, gwaryzmy słownikowe.

1) Gwaryzmy fonetyczne:

- ścieśnienie samogłosek *jó, óna, óni, umió, przyjadó, siostró, nó, só, tobó, Dónarska* ‘ja, ona, oni, umieją, przyjadą, siostrą, nią, są, toba, Donarska’;
- stwardnienie grupy spółgłoskowej *Śłecia* ‘Świecia’;
- uproszczenie grupy spółgłoskowej *tedy* ‘wtedy’;
- prejotacja *jaż* ‘aż’.

2) Gwaryzmy morfologiczne:

- w zakresie koniugacji wyłącznie czasowniki w 1. os. l. mn. *uciekalim, siedzielim, ukrylim, przeszlim, idzim, żyjim* ‘uciekaliśmy, siedzieliśmy, ukryliśmy, przeszliśmy, idziemy, żyjemy’;
- w zakresie deklinacji końcówka *-ów* w dopełniaczu liczby mnogiej we wszystkich rodzajach *dziewczynów* ‘dziewczyn’.

3) Gwaryzmy składniowe

W tekście nie występują przykłady składni kociewskiej wzorowanej na języku niemieckim, ale można się z nimi spotkać w innych wypowiedziach tej osoby, np. *ja mam kartofle wstawione na małej placie* ‘wstawiłam ziemniaki na małej płycie kuchennej’. W cytowanej wypowiedzi jest jednak przykład na inną konstrukcję zdania: *A łona mnie płakała* ‘a ona po mnie płakała’.

4) Gwaryzmy słownikowe:

dziewuchy – dziewczyny; *German* – Niemiec; *korki* – drewniaki, buty; *lumpy* – stare rzeczy, odzież oraz źle ubrane osoby; *pysk* – twarz; *Ruski* – Rosjanin.

Tabela: Częstotliwość występowania różnych form gwarowych w cytowanej wypowiedzi

Typ gwaryzmu	Liczba przypadków	Udział procentowy
fonetyczne	13	48%
morfologiczne	7	26%
składniowe	1	4%
słownikowe	6	22%

Z powyższego zestawienia wynika, że najczęściej spotykane są fonetyczne formy gwarowe, które stanowią ok. 48% wszystkich występujących w tekście gwaryzmów. Natomiast frekwencja form gwarowych w całej wypowiedzi to zaledwie ok. 17%. Jak widać, informatorka posługuje się polszczyzną potoczną z elementami gwary. Jeżeli weźmie się pod uwagę, że informatorka jest osobą posiadającą podstawowe wykształcenie i stale mieszka w tej samej wsi, to słabe nasycenie jej opowieści gwarą może zaskakiwać.

Trzeba jednak zauważyć, że wskazane przez Marię Pająkowską we wspomnianym już artykule zmiany pogłębiają się, niektóre cechy utrzymują się, lecz występują rzadziej.

Nadal utrzymuje się przejście *oN* w *óN*, np. *óna* ‘ona’, oraz zwięzienia w asynchronicznej realizacji samogłosek nosowych, np. *przyjadó* ‘przyjadą’; samogłoska *e* ścieśnia się w *y* // *i*, np. *idzim* ‘idziemy’, a jednocześnie obok pojawiają się formy *uciekalim*, a nie *ucikalim* ‘uciekaliśmy’. Jak wspomniałam, nie spotyka się już szerokiej wymowy *e* przed *N*; sporadycznie występuje prejotacja i prelabializacja. Często powtarzają się formy czasowników w 1. os. l. mn. typu *siedzielim* ‘siedzieliśmy’.

W przytoczonym tekście było niewiele przykładów na odrębne leksemy charakterystyczne dla gwary południowokociewskiej, więc warto dodać, że podczas gromadzenia materiału językowego w Sulnówku właśnie Aniela Jurkiewicz wykazała się dobrą znajomością słownictwa kociewskiego. Kwestionariusz zawierał sto wyrazów z trzech kręgów tematycznych – określenia ludzi, nazwy części ciała, pożywienie, wybranych z *Małego słownika kociewskiego*. Informatorka należała do najstarszej grupy badanych, którzy wykazali się pełną znajomością takich haseł, jak: *ańtop* ‘obiad jednogarnkowy’; *bania* ‘dynia’; *bulwiarz* ‘jedzący dużo ziemniaków’; *dukane kartofle* ‘ziemniaki purée’; *frisztik* ‘śniadanie’; *gryz* ‘kasza manna’; *kolonialka* ‘artykuły spożywcze’; *kuch* ‘placek drożdżowy’; *lane placki* ‘naleśniki’; *pumelek* ‘pączek’; *statki* ‘naczynia’; *szable* ‘fasola’; *taska* ‘filiżanka’; *zagraj* ‘zupa kartoflana’; *zylc* ‘galaretką mięsna’.

Życzliwy stosunek informatorki, która z dużym poważaniem wspominała nagrywanie opowieści jej matki przez Marię Pająkowską, zachęca do dalszych badań zmian zachodzących w języku pomorskiej wsi. Przenikanie się systemów jest oczywiste, jednak zakres i intensywność warte są zapisu i interpretacji.

Przedstawiony w tym artykule przykład żywotności gwary jest jednym z wielu zebranych podczas badań prowadzonych przeze mnie na południowym Kociewiu. Wybrana ilustracja zjawisk językowych, głównie przenikania się kodów u najstarszej informatorki jest znamienna, potwierdza kierunek i zakres zmian w gwarze.

Bibliografia

- Kuklińska S., 2002: *Język rodzinny na tle gwary południowokociewskiej* (maszynopis pracy magisterskiej).
 Nitsch K., 1954: *Wybór pism polonistycznych*, t. 3. *Pisma pomoroznawcze*, Wrocław – Kraków.

- Pająkowska M., 1990: *Słowotwórstwo rzeczowników w gwarze kociewskiej*, Bydgoszcz.
- Pająkowska M., 1991: *Zmiany fonetyczne w gwarze kociewskiej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Filologiczne” z. 30/32, „Filologia Polska” (12/13).
- Pająkowska-Kensik M., 2000: *Mały słownik kociewski*, Tczew.

Summary

The article is an attempt to present changes that can be observed in southern variant of Kociewie dialect, which was the subject of Kazmierz Nitsch's studies in the first years of the XXth century. The author of the paper registered and described the language of the speakeress representing the oldest generation using Kociewie dialect (80 years old person). Patois lexemes make only 20% of the analysed text seems to corroborate the direction of linguistic changes – decline of obsolete phonetic features. Simultaneously – symptomatic is the speakeress's good competence in comprehending some selected forms from dialect vocabulary.